

Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino rašinių stiliaus problemos

Irena Smetonienė

Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos katedra,
Universiteto g. 5, 01513 Vilnius, irena.smetoniene@flf.vu.lt

Ona Petrėnienė

Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra,
T. Ševčenkos g. 31, 03111 Vilnius, ona.petreniene@leu.lt

Anotacija. Straipsnyje aptariamos pagrindinės problemos, su kuriomis susiduriama vertinant Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino darbų stilių. Remiantis 2013–2015 m. brandos egzamino darbų analize, ieškoma atsakymų į svarbiausius klausimus: ar brandos egzamino rašiniai atitinka tų funkcinių stilių (postilių), kuriems jie priskiriami, reikalavimus ir kokiam funkciniam stiliui jie turėtų būti skiriami, koks stilistikos santykis su retorika ir kaip rašinys yra (ar turėtų būti) komponuojamas, ar visuomet pagrįstas rašinio stiliaus kultūros vertinimas. Straipsnyje glaustai pristatoma, kaip pagrindiniai stilingos kalbos reikalavimai pateikiami šiuolaikiniuose XI–XII klasių lietuvių kalbos vadovėliuose, aptariami nemotyvuotų ir netikslių stiliaus klaidų žymėjimų rašiniuose atvejai, užfiksuoti tiriant empirinę medžiagą.

Esminiai žodžiai: rašinys, retorika, stiliaus kultūra, stilistika, valstybinis brandos egzaminas.

Įvadas

Keletą pastarųjų metų viešojoje erdvėje netyla diskusijos dėl Lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino darbų vertinimo. Šio straipsnio **tikslas** – apžvelgti pagrindines problemas, su kuriomis susiduriama vertinant egzamino rašinių stilių.

Straipsnio autorės Nacionalinio egzaminų centro prašymu nagrinėjo 2013–2015 m. lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino darbus. Atliekant tyrimą, peržiūrėta po 100 kiekvienų metų darbų. Atlikus baigiamųjų darbų analizę, išryškėjo keli svarbiausi klausimai (siekius juos atskleisti traktuotinas kaip straipsnyje keliami **uždaviniai**): 1) ar brandos egzamino rašiniai atitinka tų funkcinių stilių (postilių), kuriems jie priskiriami, reikalavimus ir kokiam funkciniam stiliui jie turėtų būti skiriami, 2) koks stilistikos santykis su retorika ir kaip rašinys yra (ar turėtų būti) komponuojamas, 3) ar visuomet pagrįstas rašinio stiliaus kultūros vertinimas. Minėtina, kad šių rašinio vertinimo aktualijų svarbą patvirtino ir mokytojų mintys, išsakytos 2015 m. spalio 4 d. Lietuvių kalbos institute vykusios 22-osios Jono Jablonskio konferencijos „Lietuvių kalba šiuolaikinėje mokykloje“ diskusijoje „Stiliaus samprata mokykloje: žinome, kad nieko nebežinome“, ir klausimai, atsiųsti po laidos „2016 m. lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino aktualių naujienų pristatymas“, transliuotos 2015 m. lapkričio 25 d. per Ugdymo plėtotės centro kanalą „Mokytojo TV“, – laidos metu buvo pristatytos 2015 metų lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino darbų analizės išvados.

Straipsniui pasirinktas tradicinis aprašomasis analitinis metodas, leidžiantis įvertinti tiek teorinius dalykus, tiek empirinę medžiagą ir pateikti išvadas. Šis metodas tikslintais sisteminės analizės ir kritinės analizės metodais, skatinančiais į tyrimo objektą – rašinį – pažvelgti sistemiskai, išvysti jį platesniame kontekste ir kartu identifikuoti esamus trūkumus ir šių trūkumų atsiradimo priežastis. Siekiant atskleisti pagrindinių problemų kontekstą ir interpretuoti kitų tyrėjų koncepcijas ir tyrimų rezultatus, remtasi metaanalizės metodu.

Stilistika šiandienos mokykloje. Rašinio stilius

Mokykloje stilistikos pradėta mokyti tik 1965 m. Pradžioje tai buvo labai platus kursas, apimantis bendrąją stiliaus kultūrą, leksinę ir gramatinę stilistiką, funkcinius stilius. Vėliau kursas siaurintas, tačiau vyresnėse klasėse dėmesys stilistikai išliko. Šiuolaikinėje mokykloje, kaip teigia K. Župerka (2012, 13), „svarbiausia yra ne stilistikos teoriją išdėstyti, o mokinių kalbos stilių ugdyti. Suprantama, pats mokytojas, to stiliaus ugdytojas, be aiškesnių teorinių pagrindų negalėtų kryptingai dirbti šį darbą, taigi jam ir stilistikos mokslo dalykus reikėtų išmanyti“.

Prieš aptariant lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino darbų stiliaus problemas, tikslinga apžvelgti, kaip stilius ir pagrindiniai stilingos kalbos rei-

kalavimai pateikiami šiuolaikiniuose lietuvių kalbos vadovėliuose. Apžvelgsime tris lietuvių kalbos vadovėlius XI–XII klasėms, pagal kuriuos stilistikos dalykų¹ mokoma šiandienos bendrojo lavinimo mokyklose.

Pirmajame iš apžvelgiamų vadovėlių – V. Salienės, A. Smetonos vadovėlyje *Lietuvių kalba. Vadovėlis XI–XII klasėms* (Vilnius: Tyto alba, 2004) – laikomasi pozityviojo stilingos kalbos reikalavimų pobūdžio, t. y. formuojama teigiama stilingos kalbos reikalavimų samprata, orientuota į komunikacinius ir lingvistinius gebėjimus. Stilingos kalbos reikalavimai vadovėlyje pateikiami schematizuotai, nevartotini kalbos reiškiniai neanalizuojami – tik apibendrintai nurodoma, ko reikėtų vengti, siekiant kalbėti stilingai².

G. Notrimaitės–Muzikevičienės, M. Ramonienės, J. Pribušauskaitės, S. Parulskio, S. Žuko vadovėlyje *Žmogus ir kalba. Lietuvių kalbos vadovėlis 11–12 klasėms* (Vilnius: Baltos lankos, 2012) daug dėmesio skiriama kalbinei komunikacijai, orientuojamasi į ugdomąją stilistikos (ir retorikos) veiklą. Stilistikos ir retorikos skyriuje pristatoma stiliaus samprata, šiuolaikinis stiliaus suvokimas, funkciniai stiliai, žodinė išraiška, stiliaus individualumas. Stilingos kalbos reikalavimai vadovėlyje atskirai nėra aptariami, tačiau, vadovėlį vertinant stiliaus kultūros mokymo atžvilgiu, minėtina, jog jame itin detalai analizuojami pagrindiniai loginio mąstymo dėsniai, atspindintys ir paaiškinantys kai kuriuos stilistų darbuose skiriamus (Pikčilingis, 1971, 37–42; Župerka, 2005, 14; 2012, 103) ir dar vis gana dažnai mokinių rašomuosiuose darbuose fiksuojamus kalbos loginius pažeidimus³.

G. Čepaitienės ir K. Župerkos vadovėlyje *Lietuvių kalba. Vadovėlis XI–XII klasei* (Kaunas: Šviesa, 2005) iškeliama tiek pozityvusis, tiek ir draudžiamasis stilingos kalbos reikalavimų pobūdis. Stilingos kalbos reikalavimai vadovėlyje atskleidžiami

¹ Vadovėliai pasirinkti atsižvelgus į mokytojų rekomendacijas. Minėtina, kad pastaraisiais metais randasi ir naujų darbų, skirtų kalbai (ir stiliui) ugdyti. Vienas iš naujausių – elektroninis vadovėlis „Skaitmeninė mokymo priemonė lietuvių kalbai ir literatūrai 11–12“ (2014). Priemonė „skirta papildomam darbui 11–12 klasėse lietuvių kalbos ir literatūros pamokose, ir savarankiškam darbui“ (SMP, 2014). Šioje mokymo priemonėje nemažai dėmesio skiriama stilistikai, retorikai, stiprinamos ir teorinės kalbos norminimo žinios. Stilistikos užduočių autorė – R. Koženiauskiene.

² Stilingos kalbos reikalavimus orientuojant į komunikacinius ir lingvistinius gebėjimus, vengtini dalykai vadovėlyje traktuojami gana plačiai, apima ir tuos kalbos reiškinius, kurie, vertinant mokinių rašomuosius darbus, laikomi kalbos (ne stiliaus) klaidomis. Pavyzdžiui, vadovėlyje minimas tikslumo trūkumas *netaisyklinga vartosena* įprastai sietinas su kalbos kultūra (kaip žinome, *(ne)taisyklingumas* tradiciškai laikomas kalbos kultūros, suvokiamos siaurąja prasme, kategorija). Su kalbos kultūra taip pat sietinas (taip aiškinama ir vadovėlio autorių pastabose) stilingos kalbos reikalavimas *grynumas*.

³ Vadovėlyje išskirtas *prieštaravimo dėsnis* atspindi stiliaus pažeidimų klasifikacijose skiriamą *minčių prieštaravimo (išvada prieštarauja prielaidai, prieštaringos sąvokos ir kt.)* loginį kalbos trūkumą (Pikčilingis, 1971, 41; Župerka, 2005, 14), *pakankamo pagrindo dėsnis – pakankamo pagrindo dėsnio pažeidimo* loginį pažeidimą (Pikčilingis, 1971, 41; Župerka, 2005, 14). Minėtini ir vadovėlyje išsamiai aptariami loginio mąstymo aspektai: *klasifikavimas* ir *sąvokų apibrėžimas*. *Sąvokų apibrėžimas* paaiškina stiliaus pažeidimų klasifikacijose skiriamą *to paties dalyko aiškinimo tuo pačiu, nežinomo – nežinomu* loginį kalbos trūkumą (Pikčilingis, 1971, 41; Župerka, 2005, 14), *klasifikavimo* kategorija – *loginio skirstymo reikalavimų nepaisymo* pažeidimą (Pikčilingis, 1971, 37–38; Župerka, 2005, 14).

itin išsamiai: atskirai aptariami bendrieji ir specifiniai stilingos kalbos reikalavimai, pateikiami ir detalai analizuojami šiuos reikalavimus iliustruojantys stiliaus pažeidimai. Minėtinas vadovėlio autorių teiginys, kad skirtinos logikos ir stiliaus trūkumų grupės yra vienos su kitomis gana glaudžiai susijusios. Pavyzdžiui, kalbos logiškumas yra glaudžiai susijęs su tikslumu, aiškumu, glaustumu ir pan.

Apžvelgus tris lietuvių kalbos vadovėlius XI–XII klasėms, pagal kuriuos mokoma šiandienos mokyklose, galima daryti prielaidą, kad šiuolaikiniuose vadovėliuose linkstama į pozityvųjį stilingos kalbos reikalavimų pobūdį, orientuojamasi į taisyklingos, stilingos kalbos vartojimą. Galima manyti, kad mokykloje mokiniai su stiliaus trūkumais pirmiausia susipažįsta formuodamiesi praktinius kalbos vartojimo įgūdžius.

Kaip nurodo K. Župerka (2012, 13), „mokinių stilių ugdydamas mokytojas negali išleisti iš akių dviejų stilistikos sąvokų: individualiojo stiliaus ir funkcinio tikslingumo“. Analizuojant lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino darbus, būtent pastarosios sąvokos ir kelia daugiausia klausimų.

Skaitant baigiamuosius darbus, klausimų kyla ir dėl tekstinių ir intertekstinių dalykų, rašinio kompozicijos, o ypač dėl tikslo: ar rašiniu mokinys siekia informuoti, ar įtikinti, ar sukelti vertintojų pasitenkinimą „pavyzdine“ kalbos raiška. Tačiau svarbiausia – ar mokinys žino, kokio žanro, postilio ar stiliaus tekstą jis rašo. Juk tik žinodamas, kokio žanro tekstą kuria, mokinys gali pasirinkti tinkamiausią įtikinimo strategiją, argumentavimo būdus, tinkamiausius tropus ir figūras, be to, tik tuomet jis gali išvengti stiliaus pažeidimų.

R. Marcinkevičienės (2008, 10) teigimu, „iš visos kalbos atmainų įvairovės du dalykai plačiausiai aprėpia ne tik kalbinio, bet ir kitokio bendravimo pavidalus. Tai – stilius ir žanras“. Abu šie dalykai apima daug daugiau negu kalbą: „Remiantis žanru, žanrinėmis konvencijomis pastaruoju metu apibrėžiama daugelis sunkiai paaiškinamų visuomenės gyvenimo normų <...>. Žanrais, jų kaita matuojamos visuomeninio gyvenimo permainos, žanrai parodo visuomenės poreikius ir tradicijas. <...> Negana to, žanras kreipia mūsų žodžius ir veiksmus tam tikra linkme, suteikia jiems pavidalą, formą, bet kartu lemia ir turinį, todėl galima sakyti, kad žanras mus valdo“ (Marcinkevičienė, 2008, 10).

Šiandien laikomasi susitarimo, kad valstybinio brandos egzamino samprotaujamas rašinys yra publicistinio stiliaus, o literatūrinis rašinys – mokslo populiarinamojo postilio⁴. Šio straipsnio autorių nuomone, toks skirstymas iš esmės yra ydingas: vienas rašinys priskiriamas stiliui (nors jį sudaro trys postiliai ir daugybė žanrų su savo specifika), o kitas jau konkrečiam postiliui (kalbine raiška taip pat artimesniam publicistiniam, o

⁴ Tai, kad valstybinio brandos egzamino samprotaujamas rašinys yra publicistinio stiliaus, o literatūrinis rašinys – mokslo populiarinamojo postilio buvo patvirtinta ir 2015 m. spalio 4 d. Lietuvių kalbos institute vykusios 22-osios Jono Jablonskio konferencijos „Lietuvių kalba šiuolaikinėje mokykloje“ diskusijoje apie stiliaus sampratą mokykloje. Deja, buvo matyti, kad toks skirstymas kai kuriems mokytojams yra naujiena, o valdininkų atsakymas, jog „publicistika yra publicistika, o rašinys yra rašinys“, atskleidė šios painiavos esmę.

ne moksliniam stiliui⁵). Netolygus skirstymas rodo teorinį problemos neišbaigtumą ir specialistų nesusitarimą.

Iš analizuotų valstybinio brandos egzamino darbų matyti, kad mokinys, rašydamas rašinį, siekia duotąja tema pateikti savo mintis, jas argumentuoti jam priimtinais būdais ir strategijomis, įtikinti vertintojus savo minčių teisingumu. Vadinasi, ir samprotaujamas, ir literatūrinis rašinys yra artimiausi publicistiniam stiliui. Todėl, tiek mokant rašyti rašinį, tiek jį vertinant, būtina atsižvelgti į šį stilių, jo postilių, žanrų ypatybes. Taip pat itin svarbu atsižvelgti ir į šiandienos publicistikos ypatumus. Kaip teigia R. Koženiausienė (2013, 11), „regis, ilgai lietuvių stilistų darbuose gyvavusi mintis, kad kalbą kuria grožinių kūrinų rašytojai, kad tik iš jų ir iš tautosakos galima pasimokyti žodžio meno, pamažu keičiasi. Tiesa, publicistai pirmąsias pamokas taip pat gavo iš rašytojų, o dabar lyg ir susikeitė vietomis: kalbos kūrybos monopolį yra užvaldę įvairiose visuomenės informavimo priemonėse dirbantys žurnalistai, kasdieniais sakiniais ir rašytiniais teksta darantys didžiulę įtaką visuomenei (iš jos ir rašytojams), ją projektuojantys, diktuojantys kalbėjimo ir rašymo stilių, duodantys toną skaitytojams ir klausytojams bei žiūrovams“.

Stilistikos ir retorikos santykis. Rašinio kompozicija

Bendrojo lavinimo mokykloms skirtuose lietuvių kalbos vadovėliuose rašoma tiek apie stilistiką, tiek apie retoriką, tačiau šiandien vis dažniau keliamas klausimas, kaip retorika susijusi su stilistika⁶.

Po retorikos reformos (1515–1572), kai loginis mąstymas, samprotavimas buvo atiduotas logikai, dispozicija – dialektikai, oratoriaus moralė – etikai, retorika tapo mokslu apie kalbą ir stilių, taip pat kalbėjimo technika. „Europos šalyse, kuriose nuo lotynų kalbos pereita prie nacionalinių kalbų, viena sudedamoji retorikos mokslo dalis – stilistika – ilgą laiką buvo užgožusi kitas ne mažiau svarbias jos dalis“ (Koženiausienė, 2013, 92). Net XX a. septintajame dešimtmetyje, kai jau kalbėta apie retorikos atgimimą, italų mokslininko G. Palazgi knygoje pateiktas apibrėžimas, kuriame stilistika su retorika visiškai tapatinamos ir vartojamos sinonimiškai: „Menas, kuris moko žodžiais įtikinamai reikšti mintis ir jausmus, vadinamas stilistika, arba retorika“ (Palazgi, 1969,

⁵ Mokslo populiarinamųjų tekstų „konstruktyvusis principas – skirtingą stilistinę vertę turinčių kalbos priemonių kontaminacija“ (Petrenienė, 2011, 9). Kaip teigia K. Župerka (2012, 83), „svarbiausia mokslo populiarinamųjų <...> tekstų funkcija yra pateikti dalykinę informaciją, o kad šioji būtų patraukli – apvelkama vaizdo ir emocijos drabužiu, t. y. siekiama ir poveikio, įtaigumo. Savo stiliumi tie tekstai priartėja prie publicistikos ar grožinės literatūros“. Mokslo populiarinamojo postilio tekstuose „moksliniam stiliui <...> būdingos ypatybės tarsi modifikuojamos – apibendrinimas, abstraktumas derinamas su konkretumu, kalbinės raiškos ekspresyvumu, glaustumas užleidžia pozicijas gana išplėtam ir buitinės patirties elementais paremtam aiškinimui, padedančiam lengviau suvokti informaciją“ (Bitinienė, 2013, 82–83).

⁶ Mokiniais vis dar teigiama, kad retorika susijusi su kalbėjimu, o stilistika – su rašytiniu tekstu.

16, cit. iš Koženiauskiene, 2013, 92). Atkreiptinas dėmesys, kad apibrėžime perimtas grynai klasikinis retorikos apibrėžimas (akcentuojamas įtikinimas), bet pirma įrašyta stilistika (tarsi viršesnė), o tik po to retorika. Knygos pavadinime retorika apskritai neminama – antraštė akcentuoja rašymo, o ne kalbėjimo svarbą: „Gerai rašyti. Stilistika. Metrika. Literatūra.“

Vis tik XXI a. stilistika, nukonkuravusi ir beveik iš visur išstūmusi savo pagrindų pagrindą – retoriką, nueina į antrą planą. Net rašytiniai tekstai nagrinėjami, vertinami ir kuriami remiantis retorikos dėsniais, reikalavimais ir galimybėmis. „Seniau tik stilistikos dalyje aptariamieji tropai (metafora, sinekdocha) pradėti tyrinėti kaip argumentacijos priemonė (šioje srityje dideli Ch. Perelmano nuopelnai, 1958 m. prancūzų kalba išleidusio vadinamąją „Naująją retoriką“). Taigi nenusigręžus nuo stilistikos, o būtent per ją ir per invenciją bei dispoziciją pasisukama į argumentacijos dalį“ (Koženiauskiene, 2013, 93).

R. Koženiauskiene (2013, 93–94) teigimu, kardinaliai pasikeitė ir retorikos specialistų požiūris į tropus, ypač į metaforą, į kurią įprastai buvo žiūrima kaip į kalbos puošmeną (buvo sudarytas įspūdis, kad tik menininkai kalba tropais ir figūromis). Naujosios lingvistikos atstovai kognityvistai apie metaforą jau kalba kaip apie vidinį kūrybinio matymo ir mąstymo fenomeną, būdingą ne tik literatams, bet ir eiliniams žmonėms. Iš tiesų tropų ir figūrų pilna ir tekstuose žmonių, net negirdėjusių šių terminų. „Dažnumų skaičiavimo metodu, pavyzdžiui, nustatyta, kad žmonės pavartoja maždaug po šešias metaforas per vieną kalbėjimo minutę. Televizijos debatuose ir žinių programose kalbėtojai pasako kokią nors metaforą kas 25-tas žodis. Vadinasi, metafora būdinga visų žmonių ir įvairaus pobūdžio kalbai“ (Cibulskienė, 2005, 52).

Išsiplėtė ir retorikos erdvės – retorikoje šiandien telpa ir sakytinis, ir rašytinis žodis, kuriuo siekiama įtikinti, paveikti adresatą. Šiuolaikinė retorika, „galima sakyti, visiškai įtraukė stilistiką (lot. *elocutio*), išaugusią ir praturtintą naujais atradimais, kaip teisėtą ir visada labai svarbią struktūrinę dalį ir sinekdochos principu susikeitė vietomis – tapo visuma vietoj dalies. Naujausių programų pavadinimai: „Retorika ir praktinė rusų kalbos stilistika“ (2012/2013 mokslo metų programa žurnalistams) rodo šių dviejų disciplinų susijungimą. Atkreiptinas dėmesys, kad dabar jau atvirkščiai – pirmiau rašoma retorika, o prie jos jungiama stilistika“ (Koženiauskiene, 2013, 96).

Analizuojant lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino darbus, formuojasi išvada, kad jeigu į rašinių būtų žiūrima per retorikos prizmę, originalumo mokinių darbuose, tikėtina, būtų gerokai daugiau. Tai pasakytina tiek apie tekstų kalbinę raišką, tiek apie rašto darbų kompoziciją.

Rašiniuose griežtai laikomasi klasikinės teksto struktūros (įžanga, dėstymas ir pabaiga), todėl visi rašiniai atrodo gana trafaretiški ir vienodi: pateikiamos abstrakčios mintys pradžioje, toliau – kelios dėstymo dalys, pabaigoje – apibendrinama. Pavyzdžiui, literatūrinių temų dėstomosios dalys visos kaip viena pradedamos biografiniiais faktais apie rašytoją (*S. Nėris – XX a. neoromantikė, per karą pabėgusi į Rusiją, A. Škėma – XX a.*

išveijos rašytojas, didžiausias novatorius), nors tokie faktai tikrai nėra argumentas temai, todėl ir pereiti prie temos (pavyzdžiui, Tėvynės ilgesio) sklandžiai pavyksta tikrai ne kiekvienam. Ypač trafaretinės yra pabaigos. Jose tiesiog pakartojamos svarbiausios mintys iš rašytojo kūrybos nagrinėjimo dalies, kartais rašinys baigiamas apibendrinamuoju sakiniu: *Taigi, tėvynė yra vertybė, o ilgesys laikui bėgant kinta; Lietuvių literatūroje grožio pajauta kasdienėm smulkmenom paprasta, subtili, lietuviškai santūri, bet labai tikra ir nuoširdi, be nereikalingų žodžių ir suvaidintų jausmų.* Dalyje darbų tokios pabaigos vertintojų žymimos kaip minties kartojimas. Žymėjimas logiškas, tačiau akivaizdu, kad mokiniai yra mokomi taip apibendrinti (dažna pabaiga pradėdama apibendrinamaisiais žodžiais: „apibendrinant“, „apibendrinamas“, „apibendrinama“ arba „vadinasi“, „taigi“), taigi svarstyti, ar minėtą raišką vertintojams dera laikyti trūkumu.

Žinoma, negalima paneigti trinarės rašinio struktūros, tačiau šiuolaikinėje publicistikoje kūrėjo tikslas pasiekiamas ir taikant kitokią strategiją⁷, pvz., pradėdama tiesiai nuo dėstymo, o išvada yra tarsi kito straipsnio pradžia ar kūrėjo emocija, išsiveržusi parašius paskutinę pastraipą (pvz., R. Valatkos komentaruose), tačiau minčių įtaiga ir argumentacija yra aukščiausio lygio. Apie tokius žaidimus kompozicija studijoje „Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė“ (2013) rašo R. Koženiauskiene. Čia, be užsienio oratorių, kaip puikiausi šiuolaikinės retorikos pavyzdžiai analizuojami S. Valiulio, M. Mikutavičiaus ir R. Valatkos tekstai. Vadinasi, rašinį mokinys taip pat gali komponuoti įvairiai, svarbu, kaip toliau bus dėstomi argumentai, kaip bus siekiama paveikti rašinio skaitytojus.

Net ir mokant klasikinės kompozicijos, negalima pamiršti, kad įžangų esama labai įvairių. Šiuolaikinės retorikos specialisto D. Zarefskio (2011, 279–300) teigimu, įžangoje galima susitapatinti su auditorija, galima sąsaja su situacija, sugretinimas, tikslo išdėstymas, temos svarbumo išdėstymas, retorinis klausimas, citavimas, statistinių duomenų citavimas ir teiginių formulavimas, istorijos pasakojimas, net humoras – t. y. tai, kas mokiniui atrodo svarbu pasakyti pačioje pradžioje, nes taikli pradžia daro gerą įspūdį.

Dėstomojoje dalyje turi būti plėtojama tema, kiekvienas teiginys paremtas argumentu ar argumentais, tačiau ir dėstomoji dalis gali būti neutralus pasakojimas, aiškinimas, filosofinis pasakojimas, pokalbio imitacija ar įsipynęs dialogas bei pastaruoju metu publicistikai ypač būdingas dėstomosios dalies intertekstualumas. Vadinasi, ir mokinys turi laisvę savo mintis dėstyti jam priimtinausiu būdu.

Gera pabaiga taip pat svarbi kaip ir kitos teksto dalys, todėl ir rašinys nebūtinai turi baigtis apibendrinimu, jau išsakytų minčių pakartojimu. Pabaiga gali būti paskutinis ir tvirčiausias minčių dėstymo argumentas, todėl galima pasitelkti kokio nors autoriteto mintis (citavimą), asmeninio ryšio kūrimą su tema, iššūkį, utopinę viziją. R. Koženiauskiene (2013, 24) teigimu, „pabaigai dera ir analogija, ir retorinis klausimas, ir

⁷ Rašantysis gali pasirinkti, kur sudėlios akcentus, t. y. svariausius argumentus. Galima strategija, kai svariausi argumentai išdėstomi dar įžangoje, galima svariausius argumentus išdėstyti ir išplėtoti dėstomojoje dalyje, bet galima juos pasilikti pabaigai. Nuo pasirinktos strategijos priklausys ir teksto kompozicija.

susitapatinimas su auditorija, ir citavimas, ir humoras, ir trumpos istorijos papasakojimas. Net ir papildžius tuos tipus, sąrašas nebūtų baigtinis. Rekomendacijos čia nelabai tiks, dažniausiai pabaigą padiktuoja kitos teksto dalys“.

Taigi retorika suteikia laisvę savo mintis išdėstyti įvairiai, tai priklauso nuo pasirinktos retorinės strategijos. Svarbiausia kad mokinys galėtų atskleisti savo išprusimą, gebėjimą argumentuoti pasakytas mintis, pasinaudoti visomis retorikos teikiamomis galimybėmis. Jeigu į tai mokykloje būtų atkreiptas dėmesys, mokytojai ugdytų kūrybiškas asmenybes, būtų išvengta rašinių trafaretiškumo, teksto kūrimo pamokos taptų įdomesnės ir naudingesnės.

Stiliaus kultūra. Rašinio stiliaus vertinimas

Svarstyтина, ar visuomet pagrįstas stiliaus klaidų⁸ žymėjimas. Atrodo, kad darbų vertintojams ne visada aišku, kas laikytina stiliaus klaida: klaidos žymimos stilistiškai taisyklinguose sakiniuose, stiliaus klaidomis laikomi tokie pažeidimai, kurie akivaizdžiai priklauso kitoms vertinimo normų grupėms, ir pan.

Kaip žinome, stiliaus kultūra suvokiama kaip geras stilius, stilinga kalba. Pagrindinis vartojamo žodžio ar sakinio stilingumo kriterijus – tikslingumas, t. y. „atsižvelgiama, kur, kada, kam ir t. t. žodis ar sakiny s vartojamas“ (Pikčilingis, 1975, 29).

Stilingos kalbos prielaidos yra taisyklingumas ir logiškumas. Taisyklingumas sietinas su kalbos kultūra (suvokiama siaurąja prasme⁹). Tai bendrinės kalbos normų laikymasis. Kaip teigia K. Župerka (2012, 103), taisyklingumas rūpi ir praktinei stilistikai, nes „netaisyklinga kalba dažnai būna ir netiksli, kartais – ir neaiški, neglausta, nesklandi, negyva“. Vis tik, K. Župerkos (1985, 20) nuomone, „vertinant rašinį, tokius trūkumus reikėtų skirti prie kalbos, o ne prie stiliaus klaidų, nes stilius čia kenčia pirmiausia todėl, kad mokinys gerai nemoka bendrinės kalbos, nepaiso jos normų, o ne dėl to, kad

⁸ Stiliaus pažeidimai ilgą laiką skirstyti į *stiliaus klaidas* ir *stiliaus trūkumus* (plačiau žr. Pikčilingis, 1985, 27–47, Župerka, 1985, 17–26). Stiliaus klaida tradiciškai buvo įvardijami funkcinii stilių normų arba bendrosios stiliaus kultūros (tikslumo, aiškumo) reikalavimų pažeidimai, t. y. „nusižengimai stiliui, kuriuos taisome remdamiesi gana akivaizdžiais, aiškiais reikalavimais, netgi taisyklėmis“ (Župerka, 1985, 21). Stiliaus trūkumais laikytas bendresniųjų stiliaus reikalavimų nepaisymas, pavyzdžiui, nevaizdinga rašinio kalba, kur tiktų rašyti vaizdingai, skurdus žodynas ir kt. Šių dienų stilistikos darbuose *stiliaus klaidos* termino linkstama atsisakyti (plg. norma ir klaida – kalbos kultūros objektas (Pupkis, 2005, 76); apie stiliaus normas sampratą ir savitumą taip pat žr. Župerka, 2002, 66–67), kaip tikslesnis imamas vartoti *stiliaus trūkumo* terminas (Župerka, 2005; 2012). Šis terminas šiandien vartojamas visiems stiliaus pažeidimams pavadinti (plačiau žr. Župerka, 2012, 109). Deja, vertinant mokinių rašomuosius darbus ir žymint *klaidas*, teoriškai pagrįstesnis *stiliaus trūkumo* terminas vertintoją gali klaidinti (plg. analogiją *kalbos klaida* ir *kalbos trūkumas*). Dėl šios priežasties stiliaus pažeidimai, lemiantys rašinio įvertinimą, mokinių darbuose vadinami *stiliaus klaidomis*.

⁹ Kalbos kultūra, suvokiama plačiąja prasme, apima kalbos kultūrą siaurąja prasme (ortologiją) ir stilistiką (plačiau žr. Pupkis, 2005, 74).

parinkta netinkama išraiškos priemonė“. Taigi vertinant mokinių rašomuosius darbus, taisyklingumo pažeidimai traktuotini kaip kalbos (gramatikos ir žodyno) klaidos ir skiriami nuo stiliaus negerovių.

Logiškumas sietinas su mąstymu. Tai elementariųjų logikos reikalavimų laikymasis kalboje, argumentuotas kalbėjimas. Tradiciškai praktinė stilistika loginius kalbos trūkumus skiria nuo stiliaus trūkumų (Župerka, 2012, 103). Riba tarp šių trūkumų ne visada yra aiški, pavyzdžiui, nelogiškas sakinytis dažnai esti ir neaiškus, netikslus ir pan. Skyrimo kriterijumi laikoma trūkumo atsiradimo priežastis: loginiai kalbos trūkumai yra ne tiek kalbos raiškos, kiek mąstymo trūkumai, atsiradę dėl logikos dėsnų pažeidimo.

Vertinant mokinių darbus laikomasi susitarimo, jog viename sakinyje gali būti žymimas ne daugiau kaip vienas stiliaus (ar logikos) pažeidimas, todėl kartais vertintojai nevienodai nusako sakinio pažeidimo tipą. Siekiant išvengti skirtingo klaidų žymėjimo, loginiai kalbos trūkumai mokinių baigiamuosiuose darbuose pastaraisiais metais pagal susitarimą žymimi *st* kaip stiliaus pažeidimai.

Esama įvairių stiliaus trūkumų klasifikacijų (Župerka, 1985, 20–22; 2012, 110–111), tačiau, kalbant apie mokinių rašomųjų darbų klaidų grupavimą, laikomasi tendencijos tipinius, būdingiausius stiliaus trūkumus skirti atsižvelgiant į pagrindinius stilingos kalbos reikalavimus (Pikčilingis, 1971, 32–276; 1985, 27–47, Župerka, 1985, 17–26). Įprasta skirti *bendrąsias* (tikslumas, aiškumas, glaustumas) ir *specifines* (vaizdingumas, gyvumas, skambumas ir kt.) stiliaus ypatybes (ar vadinamuosius *gero stiliaus reikalavimus*)¹⁰. Atkreiptinas dėmesys, kad naujausiuose stilistikos darbuose (Župerka, 2005, 2012) nebėra kalbama apie anksčiau stilistikai skirtus gramatinius (darybinius, morfologinius) pažeidimus, nes pastarieji dažniausiai sutampa su kalbos klaidomis. Kaip vertinamieji sintaksės reiškiniai šiandien aptariami (žr. KP2(3), 2009) ir anksčiau kalbos aiškumo klaidomis laikyti kai kurie žodžių tvarkos ar šalutinio pažyminio sakinio vartojimo atvejai.

Kaip jau buvo minėta, analizuojant lietuvių kalbos ir literatūros valstybinių brandos egzaminų darbus, pastebėta, kad kartais rašiniuose stiliaus klaidos skiriamos nemotyvuotai ar žymimos netiksliai. Būdingiausius užfiksuotus nemotyvuoto ir netikslaus stiliaus pažeidimų žymėjimo atvejus panagrinėsime išsamiau¹¹.

¹⁰ Išsamiau su šiais reikalavimais (kartu ir su stiliaus trūkumų klasifikacijomis) galima susipažinti Juozo Pikčilingio darbuose: vadovėlyje „Lietuvių kalbos stilistika“ (1971, t. 1), straipsniuose, skirtuose mokinių stiliui ugdyti (žr. J. Pikčilingio „Stilistikos darbų rinktinė“ (2010)). Atskiro dėmesio nusipelnė Kazimiero Župerkos vadovėliai „Lietuvių kalbos stilistika“ (1983), „Stilistika“ (1997; naujausias – III pataisytas ir papildytas leidimas – 2012), pratybų knygelė „Stilistikos pratybos“ (2005), studijų knyga „Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba“ (2008), straipsniai apie stiliaus kultūros dalykus (vienas iš jų – „Mokinių stiliaus klaidos (sąvoka, klasifikacija)“, skelbtas straipsnių rinkinyje „Rašinių klaidos ir jų taisymo praktika“ (1985)). Taip pat minėtini Aušros Vrubliauskienės „Stilistikos pratimai“ (2003), Nijolės Linkevičienės mokyimo priemonė „Redagavimo pradmenys“ (2013).

¹¹ Tai apžvalginio pobūdžio analizė. Ieškoti metodologinių sprendimų nesimama, nes tam reikalingi nuodugnesni tyrimai.

Pirmiausia akcentuotina, kad, vertinant mokinių rašinius, stiliaus klaidos painiojamos su kalbos klaidomis. Kaip žinome, siaurąja prasme suvokiama kalbos kultūra yra atskiriama nuo stilistikos mokslo. Kalbos kultūra kalbos raiškos priemonės vertina normos (taisyklingu) požiūriu, stilistika nagrinėja kalbos priemonių vartojimo tikslingumą. Kitaip tariant, stilistikai rūpi, „kur, kokiomis aplinkybėmis bendraujant, kokiame tekste žodis, gramatinė forma, sakinys tinka, o kur ne, kodėl tinka arba netinka“ (Župerka, 2012, 5), siekiama tinkamo šių priemonių išdėstymo (komponavimo, suderinimo) kalbos sraute ir tekste. Šio požiūrio turėtų būti laikomasi ir vertinant mokinių rašomuosius darbus, tačiau, kaip matyti iš empirinės medžiagos, stilistikos klaida neretai žymima net ir tai, kas kalbos norminamuosiuose leidiniuose tradiciškai laikoma kalbos klaida. Pavyzdžiui: (1) *Vis populiarėja nauji iššaukiančių drabužių stiliai.* (2) *Meilė – tai jausmas, dėl kurio verta gyventi. V. Krėvės „Skirgailos“ gerietis Keleris įkūnija stiprybę, teikia vilties ir moko šiandieninius žmones atlaidumo.* (3) *Viso to pasekoje žmogus gali įgyvendinti savo svajones, užsibrėžtus tikslus.* (4) *Šią mintį neretai galime sutikti literatūroje.* (5) *Kai kada žmogus yra pasiryžęs paminti savo idealus vardan šlovės, pripažinimo ir pinigų, tad į žmogiškąsias vertybes žiūrima kaip į silpnybes.* (6) *Poemos žmogus gamtos vaizdais bando sugrąžinti šviesią praeitį, išstumti niūrią ir tamsią dabartį. Jis tai gali padaryti tik atsiminimų apie šilęj dėka.* Galima manyti, kad stiliaus klaidos painiojamos su kalbos klaidomis ne tik dėl vertintojų neapsižiūrėjimo – kaip žinome, stiliaus klaidų samprata atsirado tuo metu, kai kalbos kultūra dar nebuvo atskira disciplina, o taisyklingumas buvo suvokiamas kaip stiliaus dalykas (žr. Pikčilingis, 1971). Deja, stokojant naujų stilistikos leidinių, studijuojami minėtą teoriją plėtoję veikalai, o studijuojantieji, kaip matyti, kartais pritrūksta šiandienos teorinių kalbos norminimo žinių.

Kita prielaida, kodėl kalbos klaidomis ar trūkumais vertintini kalbos reiškiniai lietuvių kalbos ir literatūros valstybinių brandos egzaminų darbuose žymimi stiliaus klaidomis, galėtų būti sietina su Baigiamųjų darbų kalbos vertinimo aprašu, skirtu mokinių baigiamųjų darbų (PUPP, VBE, MBE), 12 klasės lietuvių kalbos įskaitos vertintojams. Minėtina, kad rengiant kalbos vertinimo aprašą, laikytasi principo vertinimą (svarstymą, ką laikyti klaida, ko ne) sieti su mokymo procesu. Kaip nurodoma apraše (2014), jame „žodyno ir gramatikos klaidomis laikomi atvejai, teikiami Didžiųjų kalbos klaidų sąrašė <...>, taip pat <...> Švietimo ir mokslo ministerijos aprobuotuose mokykliniuose vadovėliuose teikiami atvejai, kurių vertinimas neprieštarauja „Kalbos patarimų“ <...> vertinimui“. Taigi tie nevertotini kalbos reiškiniai, kurie įvardijami kaip nenorminiai tik atskiruose šaltiniuose (pavyzdžiui, „Kalbos patarimuose“) ir

mokymo procesui yra neaktualūs, į aprašą nepateko¹². Į jį nutarta neįtraukti ir nevienodai kalbininkų vertinamų dalykų¹³. Į kalbos vertinimo aprašą neįtraukti minėti kalbos reiškiniai mokinių baigiamuosiuose darbuose klaida neturėtų būti žymimi, deja, radę šiuos reiškinius mokinių rašomuosiuose darbuose, vertintojai neretai juos yra linkę skirti stilistikai. Pavyzdžiui: (1) Žmogus, kuris sugeba atleisti, o gal net visai šaltai reaguoti į kitų apkalbas, *s m e r k i m u s, nėra silpnas*. (2) *Mažvydas žmonėms bandė įrodyti, kad krikščionių kunigai nori tik naudos sau, kad be pinigų p a s j ų net neverta eiti*. (3) *Atlaidumas gali būti k a i p silpno, t a i p i r stipraus žmogaus bruožas, priklausantis nuo žmogaus charakterio ir požiūrio į aplinką, o kartais – nuo tam tikros situacijos*. Akivaizdu, kad pateiktuose pavyzdžiuose stiliaus klaidos žymimos visiškai nepagrįstai: (1) abstraktų daugiskaitos (ne)vartojimas sietinas su morfologija (gramatika), (2) linksnio pažeidimas yra sintaksės klaida (gramatika), o (3) *kaip...*, *taip* gali būti vartojamas gretinimui, neturinčiam lyginimo atspalvio, reikšti kaip šalutinis (dalinis) normos variantas (žr. KP2(3), 2009, 31).

Vertinant brandos egzamino darbus, kartais nėra atsižvelgiama ir į mokinio pavartotos kalbos išraiškos priemonės semantiką. Žymima stiliaus klaida, nors žodis sakinyje vartojamas turima (ir galima) reikšme. Pavyzdžiui: (1) *Atlaidumas – žmogaus charakterio savybė, kurią tikrai turi ne kiekvienas. Daugelis atlaidumą vertina kaip silpnumo arba stiprybės išraišką. Atleisti ar ne? Klausimas, kurio atsakymą gali lemti tik žmogaus v i d u s¹⁴ ir nuostatos*. (2) *Šiuolaikiniame pasaulyje kylantys streikai dėl viršvalandžių, per mažų atlyginimų, netolerancijos kitokiems verčia valdžią labiau stengtis padėti visuomenei išspręsti šias problemas. Šiuo metu Lietuvoje aktualus k l a u s i m a s¹⁵ yra dėl homoseksualų santuokų įteisavimo*. (3) *Dėl šios priežasties herojus pasiryžta nenusileisti klastingam valdovui – pagrindinis veikėjas nutaria atkeršyti už savo tėvą ir neleisti j i s i v i e š p a t a u t i¹⁶ Klaudijui*. Stiliaus klaida negali būti laikomi ir semantiškai motyvuoti junginiai, pavyzdžiui: (1)

¹² Į aprašą neįtraukti (klaidomis nelaikytini) ir tie kalbos dalykai, kurie „Kalbos patarimuose“ vertinami kaip šalutiniai normos variantai, pvz.: sangrąžinių formų (*nusirašiau sau tvarkaraštį; pasiėmiau su savimi kuprinę*), vyr. g. dalyvių su mot. g. daiktavardžiais vartoseną (*merginos susižavėję vartė naujausią madų žurnalą*). Mokiniai šių dalykų turi būti mokomi, bet kaip jų mokoma, kaip jie aiškinami ir vertinami mokymo procese – tai metodikos dalykas, baigiamuosiuose darbuose jie nevertintini kaip klaidos (<http://vlkk.lt/lit/103590>).

¹³ Atskirai minėtinas ir kalbos reiškinų, turinčių žymę *vngt.*, vertinimas. „Kalbos patarimuose“ kalbos reiškiniai, pažymėti *vngt.*, vertinami kaip nenorminiai. Vieni tų atvejų yra gana aiškios klaidos, neturinčios perspektyvos (šie atvejai įtraukti į kalbos vertinimo aprašą – jie aiškinami vadovėliuose, todėl galimi laikyti klaidomis mokinių rašomuosiuose darbuose, pvz., *nervuotis*), kiti – dar nepakankamai ištirti. Pastarieji, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos teigimu, netinka nei mokyti, nei mokiniams klaidomis laikyti.

¹⁴ El. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (2011) nurodoma, kad *vidus* yra: „3. dvasia, psichika, pvz.: *Vidaus pasaulis. Vidaus balsas*.“

¹⁵ El. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (2011) nurodoma, kad *klausimas* yra: „2. knyg. uždavinys, problema, pvz.: *Kyla klausimas. Išskelti klausimų. Sunkus klausimas. Šie klausimai dar svarstomi*.“

¹⁶ El. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (2011) nurodoma, kad *viešpatauti* yra: „1. turėti visą valdžią, pvz.: *sako, ten biurokratai viešpataują*; 2. būti viešpačiu, karaliauti, pvz.: *Vytautui viešpataujant, Lietuva buvo galinga*.“

Kerštingumas itin aktuali tema sumaterialėjusioje mūsų dienų civilizacijoje – žmonės vis žiauresni ir negarbingi. (2) Sąvoka „maištas“ apibūdina taisyklių nesilaikymą, ėjimą prieš sistemą ir stereotipų laužymą. Iš šio apibūdinimo galima teigti, kad maištauti nėra teisinga. Tačiau ar visada standartų laužymo padariniai blogi?

Analizuojant rašinius, pastebėta, kad kartais vertintojai gana tiesmukai interpretuoja stilistikos vadovėliuose aptartus tipinius, būdingiausius stiliaus pažeidimus. Gerai žinoma, kad stiliaus klaidos neatsiejamos nuo konteksto: ta pati kalbos priemonė viename kontekste gali būti traktuojama kaip kalbos negerovė, kitame – kaip puiki, paveiki, stilinga raiška. Atkreiptinas dėmesys, kad bet kuris kalbos vartojimo atvejis turėtų būti vertinamas atsižvelgiant į jo vartojimo situaciją. Pavyzdžiui: (1) <...> *Vinco Mykolaičio-Putino kūrinyje „Altorių šešėly“ galime įžvelgti atlaidumo, kaip žmogaus stiprybės, ir neatlaidumo, kaip silpnybės, priešpriešą. Pagrindinis veikėjas Liudas Vasaris ilgus metus praleidžia kunigų seminarijoje, į kurią jį siuntė tėvai <...>. Liudas toliau gyvena taip, kaip troško: keliauja, mokosi ir kuria.* Vertintojas žymi stiliaus klaidą, nes sakinyje mano esant aiškumo trūkumą (trūksta žodžio: vartojama *Liudas*, o ne *Liudas Vasaris*). Tačiau, kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, neatsižvelgiama, jog tekste *Liudas Vasaris* jau buvo paminėtas, tad stiliaus pažeidimo (vartoti tik veikėjo vardą) nėra¹⁷. Plg. (2) *Meilė gali būti įvairi: meilė šeimai, meilė tėvynei, meilė vyrui ar moteriai. Tačiau, kad ir kokia ji būtų, tai prisirišimo, atsivadavimo jausmas, dėl kurio žmogus tampa <...> doras, taurus.* Kaip žinome, stiliaus pažeidimu laikytinas nemotyvuotas, įkyrus tų pačių ar bendrašaknių žodžių, frazių, sintaksinių konstrukcijų kartojimas tame pačiame arba gretimuose sakiniuose¹⁸, tačiau pateiktame pavyzdyje vartoseną yra motyvuota, galima. Tai anafora. Kaip teigia R. Koženiauskienė (2001, 257), „geriausias anaforos (kaip ir daugumos kitų retorinių figūrų) variantas <...> yra du ir ypač trys pakartojimai – klasikinis aukso vidurys. Trinarės konstrukcijos padeda išlaikyti saiką, darną, malonų sakinio skambesį“. Plg. dar: (3) *Mes kiekvienas esame ar buvome ką nors įsimylėję: gal tai darželio laikų meilė, gal slapti ir užgniaužti dabarties jausmai, apie kuriuos nedrįstame prasitarti, gal tai dviejų širdžių liepsnojančios, atviri ir nuoširdūs išgyvenimai.* Stiliaus klaida – nemotyvuota tautologija (pleonazmu)¹⁹ – vertintojai neretai laiko ir tokias rašinyje pavartotas kalbos priemones, kuriomis linkstama tikslinti ar akcentuoti (pateikiama konkretnė aprašomo dalyko charakteristika). Pavyzdžiui, (4) *Mus supanti aplinka tampa vis kupinesnė pykčio, pavydo, kančios scenų.* Plg. dar: (5) *Tik suprasdami, kaip svarbu kartais*

¹⁷ Stiliaus pažeidimais laikomi nemotyvuoti, nežinomi sutrumpinimai; žodžio ar frazės stygius (kai nepasakytas būtinas žodis, frazė), pvz.: *Lietuviams gerai žinomas poetas Adomas (?) yra tikras fenomenas, rašęs apie Lietuvą ir jos grožį lenkiškai.*

¹⁸ Pvz.: *Ne vien M. Katiliškio kūryboje galime atrasti atlaidumo. A. Škėmos kūryboje taip pat yra atlaidumo. Jo kūrinyje „Balta drobulė“ galima atrasti atlaidumo.*

¹⁹ Stiliaus pažeidimais (kalbos glaustumo trūkumais) laikomos nemotyvuotos tautologijos, pleonazmai, plg. *Šiandien vis svarbesnė tampa supanti aplinka, kurioje žmogus gimsta, auga, gyvena ir kartu ją keičia.*

pamiršti save ir atkreipti dėmesį į mus supantį pasaulį, į esančius šalia, ir stengdamiesi daryti gera, galime pasijusti kilnūs.

Minėtina tai, kad brandos egzamino darbų vertintojai pernelyg griežtai žvelgia į rašiniuose atsiskleidžiančias mokinių kūrybingumo išraiškas. Stiliaus klaidą skubama žymėti įžvelgus tam tikrą pavartoto kalbos reiškinių emocinį atspalvį, visiškai neatsižvelgiama į pavartotos kalbos išraiškos priemonės ekspresyvumą, į vartojimo sferos stilistinį registrą ir pan. Norisi akcentuoti, kad mokiniai, kaip ir visi kūrėjai, gali rinktis vartoti netradicines, vaizdingas išraiškos priemones (be abejonės, atsižvelgus į stilistinio registro dermę)²⁰. Pavyzdžiui: (1) *Likusi be šeimos, namų, ji viena neša nepakeliamą kančią ir toliau, nesuvokdama savo vyro mirties, ieško jo.* (Vartosena motyvuota, galima. Tai metonimija (kartu ir hiperbolė), neretai vartojama religinės tematikos tekstuose.) (2) *Vis dažniau tenka sutikti žmones, kurie yra pasiklydę savo jausmuose, noruose, nežino gyvenimo siekių.* (Vartosena motyvuota, galima. Tai metafora, kai remiantis dalykų panašumu, vieno dalyko ypatybės perkeliamos kitam.)

Kaip matyti iš empirinės medžiagos, stiliaus klaidomis vertintojai laiko ir įsme-ninimus (pavyzdžiui, *Žmogaus atmintis yra unikali, nes joje gali išlikti ne tik faktai, bet ir gyvenimo potyriai, žmonių bei vietovių, kurios kelia sentimentų*, paveikslai), ir vaizdingus palyginimus (pavyzdžiui, (1) *Iš pirmo žvilgsnio teisingas, kitos išeities nepalie-kantis veiksmas lyg tik sinti bomba pradėjo naikinti jį iš vidaus.* (2) *Romane „Vakary fronte nieko naujo“ karas parodomas kaip negailėstinga gyvenimo mės malė, kuri negrįžtamai pakeičia žmonių gyvenimus.* (3) *Simbolinę prasmę kūrinyje įgauna kunigo sutana. Juodas apdaras Liudui Vasariui yra tarsi kalėjimas*), kt. Minėtinos ir sintaksinės figūros, pavyzdžiui, pridūrimas: (1) *Dažnai atsitinka taip, kad žmonės pasiduoda aistrai ir praranda tikrąją meilę. Ir tik ją praradę supranta, kad be jos nebebus laimingi.* (2) *Kas yra inteligentas šiandien? Ir ar šiandien yra inteligentų mūsų visuomenėje?*

Diskutuotina, ar motyvuotai stiliaus klaidos žymėtinos ir tais atvejais, kai mokinys (gal ir ne tobuliausia raiška, bet neabejotinai pagrįstai) kuria savitą, individualią stiliaus priemonę. Pavyzdžiui: (1) *Sakoma, kad gyvūnai neturi humoro jausmo ir nežino, kas yra juokas. Juoktis gali tik žmogus. Tas besijuokiantis gyvūnas – žmogus – gali kurti, taip priešindamasis savo mirtingumui, laikinam buvimui trapiame, iriame, grėsmingame pasaulyje.* (2) *Jis rizikavo savo gyvybę klastodamas įvairius laiškus, kad išsaugotų gyvybę.* Pastarajame pavyzdyje mokinys tarsi žaidžia formomis (vienaskaita ir daugiskaita), taip lyg ir siekdamas išgauti skirtingus to paties žodžio niuansus.

Visiškai neaišku, kuo remiantis mokinių rašiniuose stiliaus klaida laikomas bet koks rašančiojo ekskursas į asmeninę patirtį, prisiminimus ir pan., kai tai atitinka stilistinį

²⁰ Tropai (ar kitos meninės raiškos priemonės) laikytini stiliaus pažeidimais tik tada, kai jų vartojimas ne-motyvuotas, kai jais įmantrajama ir pan., pvz.: (1) *Taip atsitinka, jog kartais žmogus, tauta, šalis tampa gėrio kruopa blogio statinėje ir norint išsivaduoti tenka maištauti.* (2) *Tokių gerų žmonių, kaip Jonas Paulius II, yra išlikę labai mažai. Juk ne kiekvienas sugebėtų atleisti tam, kuris perplaukė atėmė tavo gyvybę.*

registrą ir tekste yra vartojama motyvuotai. Pavyzdžiui, *Seneliai sakydavo, jog dažniau turiu nusileisti ir tolerantiškiau priimti kitų nuomonę. Jie manė, kad tik paklusnumas gali vesti mane mano svajonių link*. Panašių ekskursų galima rasti ir literatūrologų mokslo darbuose.

Taigi valstybinio brandos egzamino darbų vertintojams tenka itin sunkus ir atsakingas vaidmuo, nes jiems reikia atpažinti ne tik tai, kas ir kaip rašinyje pasakoma (parašoma), bet ir kaip tai gali būti išgirsta, suvokiama, interpretuojama. Vertintojas turi būti labai aukštos kompetencijos, nes vertinant rašto darbus reikia remtis ne tik retorikos, bet ir viešosios komunikacijos, diskurso analizės, semantikos, iš dalies ir lingvistinės pragmatikos bei teksto lingvistikos teorijų patirtimi.

Baigiamosios pastabos

1. Šiandienos lietuvių kalbos ir literatūros valstybinio brandos egzamino rašinio samprata, deja, dar nėra iki galo apgalvota ir aiški. Egzistuojantis susitarimas, kad valstybinio brandos egzamino samprotaujamasis rašinys yra publicistinio stiliaus, o literatūrinis rašinys – mokslo populiarinamojo postilio, rodo teorinį problemos neišbaigtumą ir sisteminio požiūrio stygių. Mokytojams ir mokslininkams būtina susitarti, kokiam stiliui, postiliui ir žanrui galima priskirti rašinį. Tai būtų atspirties taškas nustatyti formaliuosius stiliaus reikalavimus (kalbinius, struktūrinius), galimas mokinio strategijas, apibrėžti rašinio funkciją (–jas), kad mokinys galėtų atskleisti savo išprusimą, sugebėjimą argumentuoti pasakytas mintis, pasinaudoti visomis retorikos teikiamomis galimybėmis. Šis žingsnis leistų mokytojams ugdyti kūrybiškas asmenybes, išvengti rašinių trafaretiškumo.

2. Šių dienų stilistikos ir retorikos santykis leidžia laisvai ir kūrybiškai žvelgti į rašinio kompoziciją. Mokant komponuoti rašinius, ugdymo procese svarbu išryškinti argumentuotą dėstymo kryptingumą ir progresiją, savarankišką savų minčių formulavimą, skatinti savarankiškai interpretuoti, pastebėti ir skatinti originalumą, kūrybiškumą, o ne atkartoti išmokus dalykus (ypač tam tikras klišes, vadovėlinius štampus). Į rašinį turėtume žvelgti kaip į autorinį kūrinį, o ne vertinti jį pagal savo mokymą ar nusistatytas teksto rašymo taisykles. Darbuose negali būti nemotyvuotų kompozicijos nuvertinimų, jeigu tai atitinka rašinio esmę ir tikslą.

3. Kaip matyti iš empirinės medžiagos, iki šiol esama neišspręstų stiliaus kultūros klausimų, justu atotrūkis tarp mokymo proceso ir vertinimo. Būtina griežtai apibrėžti, kas laikytina kalbos, o kas stiliaus klaida, neetiška stiliaus klaidomis laikyti kalbos reiškinius, kurie priklauso kitoms vertinimo normų grupėms. Minėtina, kad retorika ir stilistika leidžia visavertiškai naudotis tropų ir retorinių figūrų galybėmis, net jei tai pažeidžia nustatytas kalbos kultūros normas (pvz., okazinių darinių, katachrezių, brūkšnių, daugtaškių ir kt. vartoseną).

Literatūra

- Bitinienė, A. (2013). *Mokslinio teksto stilistika*. Vilnius: Edukologija.
- Cibulskienė, J. (2005). Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra*, 54 (1), 51–64.
- DLKŽ (2011) – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Kompaktinė plokštelė / Redaktorių kolegija: St. Keinys (vyr. redaktorius), L. Bilkis, J. Paulauskas, Vyt. Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. Prieiga per internetą: <http://dz.lki.lt>.
- Koženiauskienė, R. (2001). *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Koženiauskienė, R. (2013). Retorika ir stilistika – visumos ir dalies santykis. *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos* / Sud. I. Smetonienė, O. Petrėnienė. Vilnius: Edukologija, 89–99.
- Koženiauskienė, R. (2013). *Retorinė ir stilistinė publicistinių tekstų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- KP2(3) (2009) – *Kalbos patarimai. Kn. 2: Sintaksė: 3. Įvairūs dalykai (S 3)* / Sud. R. Miliūnaitė. Vyr. red. A. Pupkis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Marcinkevičienė, R. (2008). *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.
- Petrėnienė, O. (2011). *Mokslo populiarinamųjų tekstų kalbos ypatybės. Daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pikčilingis, J. (1971). *Lietuvių kalbos stilistika 1*. Vilnius: Mintis.
- Pikčilingis, J. (1975). *Lietuvių kalbos stilistika 2*. Vilnius: Mokslas.
- Pikčilingis, J. (1985). Stiliaus klaidų analizė. *Rašinių klaidos ir jų taisymo praktika. Straipsnių rinkinys* / Sud. Z. Alaunienė, J. Pikčilingis. Kaunas: Šviesa, 27–47.
- Pupkis, A. (2005). *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- SMP (2014) – *Skaitmeninė mokymo priemonė lietuvių kalbai ir literatūrai 11–12*. Prieiga per internetą: <http://smp2014lt.ugdome.lt/11-12>.
- Zarefsky, D. (2011). *Oratorystės menas. Sėkmės strategijos*. Vilnius: Alma littera.
- Župerka, K. (1985). *Mokinių stiliaus klaidos (sąvoka, klasifikacija). Rašinių klaidos ir jų taisymo praktika. Straipsnių rinkinys* / Sud. Z. Alaunienė, J. Pikčilingis. Kaunas: Šviesa, 17–26.
- Župerka, K. (2002). Apie stiliaus normų savitumą. *Bendrinės kalbos ribos. Teminis tezių rinkinys ir 10-osios Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės* / Sud. A. Kupčinskaitė-Ryklienė, J. Vileikienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 66–67.
- Župerka, K. (2005). *Stilistikos pratybos*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Župerka, K. (2012). *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Style-Related Problems in Essays of Lithuanian Language and Literature State Maturity Examination

Irena Smetonienė

Vilnius University, Department of the Lithuanian Language,
Universiteto St. 5, LT-01513 Vilnius, irena.smetoniene@flf.vu.lt

Ona Petrėnienė

Lithuanian University of Educational Sciences, Department of Lithuanian Linguistics and Communication,
T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius, ona.petreniene@leu.lt

Summary

The article discusses the main problems encountered when assessing the style of the works written for the state maturity examination of Lithuanian language and literature. On the basis of the analysis of maturity examination works written in the period of 2013–2015, attempts are made to find the answers to the most important questions: whether the written maturity examination essays comply with the requirements for styles (sub-styles) they are assigned to and what functional style they have to be ascribed to, what relation of stylistics with rhetoric is like and how an essay is (or has to be) composed, as well as whether assessment of style in essays is always justified. The article consistently presents how the main requirements for a stylistic language are introduced in the Lithuanian language textbooks for 11th-12th forms, as well as discusses the cases of unmotivated and inaccurate marking of style errors in essays, identified during the research on empiric data.

The conclusions are drawn that, regrettably, the conception of the essay written in the state maturity examination of Lithuanian language and literature has not been properly considered and has remained unclear till now. The existing agreement that an argumentative essay of state maturity examination is of publicist style and a literary essay has to be of **science popularisation sub-style** reveal the theoretical incompleteness and the absence of systematic approach to the problem. Teachers and researchers have to come to a unanimous agreement on the style, sub-style and genre of the examination essay. The examination evaluators have to approach each essay as an original work rather than to assess it following the established text writing rules. It is necessary to determine the deviations from style and to reduce the gap between the teaching process and assessment.

Keywords: *essay, rhetoric, culture of style, stylistics, state maturity examination.*

Gauta 2015 01 19 / Received 19 01 2015
Priimta 2015 02 22 / Accepted 22 02 2015